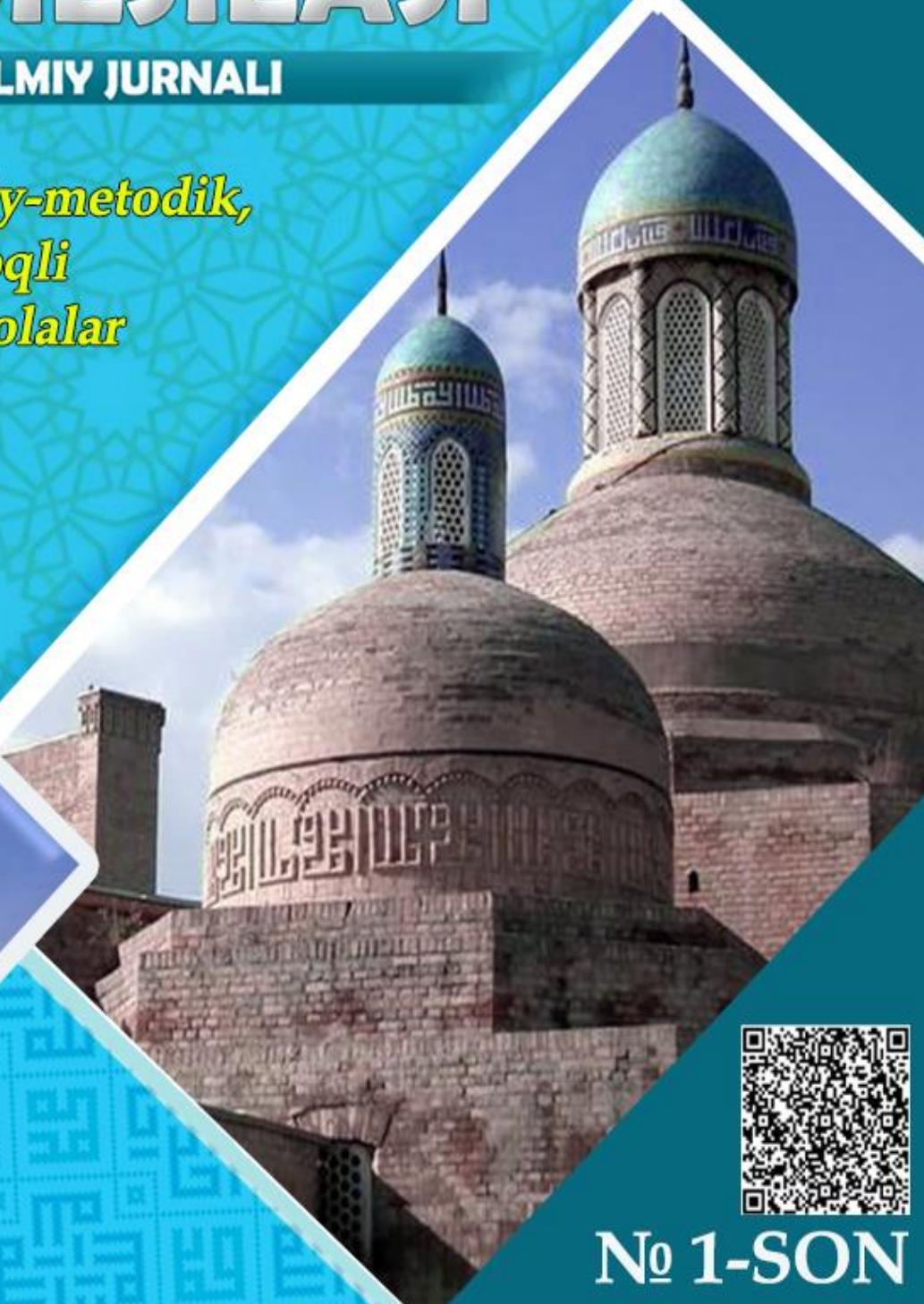

TAMADDUN SILSILASI

ILMIY JURNALI

*ilmiy, ilmiy-metodik,
ko'p tarmoqli
ilmiy maqolalar
to'plami*

№ 1-SON
OKTYABR

2020

NAMANGAN 2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MADANIYAT VAZIRLIGI**

**NAMANGAN VILOYAT TARIXI VA MADANIYATI
DAVLAT MUZEYI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX KAFEDRASI

TAMADDUN SILSILASI

(Maqolalar to 'plami)

***DAVRIY TO'PLAM*
*№ 1***

«Iste`dod ziyo press» nashriyoti
Namangan
2020

UO`K: 821-512-133-9

KBK: 84(Ўзб)7

M-01

Tamaddun silsilasi. (*Maqolalar to`plami*)/ «Iste`dod ziyo press» nashriyoti . – Namangan, 2020. 288 bet.

To`plam materiallaridan ilmiy jamoatchilik, oliv va o`rta maxsus o`quv yurtlari professor-o`qituvchilari, talaba, magistr va ilmiy tadqiqotchilar foydalanishi mumkin.

Mas`ul muharrir: I.Y. Yusupov, t.f.d., prof.

Taqrizchilar: A. A. Erqo`ziyev, t.f.n., dots.
N. B. Dexkanov, t.f.n., dots.

Taxrir hay`ati: G.Tajiboyev, PhD.
X. Najmiddinova, p.f.n., dots.
G. Doliyev, k.f.n., dots.
O. Isanova, PhD.
A. Azizov, s.f.n.
U. Mansurov, PhD.
B. Abdullayev, t.f.n., dots.
Z. Madrahimov, t.f.n., dots.

Maqolalarni nashrga tayyorlovchilar: I. I. Karimov va D. Z. Olimjonov -
Namangan davlat universiteti
magistrantlari

Ushbu to`plamdagи maqolalar xolisona yoritilganligi, keltirilgan dalillar va ilmiy muomalaga kiritilgan manbalar asosli ekanligi bo`yicha mas`uliyat mualliflar zimmasidadir.

ISBN 978-9943-6673-4-1

© «Iste`dod ziyo press» nashriyoti, 2020.

Фотографик палитранинг барча имкониятларини, рамка-расмини яратиш усууларини билиш, фотосуратчилар танловида эркиндир ва, албатта, бу алоҳида ҳолатда у учун зарур бўлган нарсалардан фойдаланади. Таркибий тузилмалар кенг миқёсда ўзгариши мумкин ва факат ижодий амалиёт жараёнида қўрсатилади: ҳар бир янги мавзу, янги ҳикоялар ва материаллар ва, энг муҳими, фотосуратчининг ушбу материалга бўлган муносабати унга аниқ тортишиш нуқталарини, истиқболли ва истиқболли конструкцияларни олишни талаб қиласди; енгил чизилган Шундай қилиб, композицион ишда фотографнинг шахсий амалий тажрибаси катта аҳамиятга эга.

Яратилган изланишлар жараёнида фоторассом, одатда, умумий классик қоидаларга истисно бўлиб қоладиган ечимни топади ва шу билан бирга, тасвирнинг мазмуни ажойиб куч билан тасвирланади, расм эсда тутади ва умуман тан олинади. Бу дегани, умумий тузилиш қоидаларини ўрганиш унинг мазмунини йўқотади дегани эмас. Бундай истиснолардан қатъи назар, композицион ижоднинг асосларини ўрганиш ва аниқ билимга муҳтоҷликни тасдиқлади.

Юқоридагиларда шу маълум бўладики, замонавий бадиий фото композициянинг асосий тушунчаси тасвирнинг асосий жиҳатларини ўзида акс эттира оладиган фотография санъатининг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу соҳани ўрганиш ва ривожлантириш эса бугунги давр ижодкорлари олдига янгиликларга интилиш ва замон билан ҳамнафас равиша амалда қўллашдек вазифаларни юклайди.

XIX АСРДАГИ ЧЕТ ЭЛ САЙЁХЛАРИ АСАРЛАРИДА БУХОРО ВОҲАСИ МАДАНИЯТИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

***А.Т.ОЧИЛОВ,**
Бухоро давлатуниверситети
таянч докторанти*

Аннотация:

XIX асрда Бухорога ташриф буюрган сайёхлар томонидан берилган илмий маълумотлар воҳани илмий ўрганишга, археологик тадқиқотларнинг бошланишига ва Бухоро маданиятини чет эл жамоатчилигига кенг ёйишга хизмат қиласди. Шунинг учун ҳам ушбу мақолада XIX асрда чет эллик сайёхлар ва олимлар томонидан берилган, Бухоро воҳаси маданиятига доир маълумотлар илмий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар:

Бухоро воҳаси, сайёҳлик, Г.К.Мейендорф, нумизматик маълумотлар, “Бухоро хонлиги тавсифи”, В.В.Бартольд.

Annotation:

The scientific information provided by tourists visiting Bukhara in the XIX century served for the scientific study of the oasis, the beginning of archeological research and the widespread dissemination of Bukhara culture to foreign audiences. Therefore, this article provides a scientific analysis of the data on the culture of the Bukhara oasis, provided by foreign tourists and scientists in the XIX century.

Keywords:

Bukhara oasis, tourism, G.K.Meyendorf, numismatic data, “Description of Bukhara khanate”, V.V.Bartold.

Ўрта Осиёning йирик дехқончилик маконларидан бири Бухоро воҳаси ўз географик жойлашувига кўра қадимдан шарқ билан ғарб мамлакатларини боғловчи, савдо-иқтисодий ва маданий кўприк вазифасини бажариб келди. Шу сабабли, тарихий тараққиёт давомида воҳада ўзига хос ўринга эга бўлган юксак дехқончилик маданияти, ривожланган хунармандчилик ва савдо-сотик тараққий этди. Бу жараён ҳудудда диний ва дунёвий илмлар ривож топишига, Бухоро шаҳрини эса маърифат ва маданият марказига айланишига замин яратди. Бухоронинг донғи факат илм-у маърифат, савдо-сотик соҳасидагина эмас, балки Туркистоннинг йирик маъмурий маркази сифатида ҳам тараалиб келган. Шунинг учун ҳам Бухоро тарихига қизиқиш доимо кенг жамоатчилик нигоҳида бўлган.

Бухоро воҳасининг тарихи, моддий маданияти, археологик, этнологик ва картографик маълумотлари, асосан, XIX асрда чет элдан ташриф буюрган рус ва бошқа миллат вакиллари томонидан тўпланиб, илмий доирага маълум қилинган.

Бунинг яққол мисоли сифатида 1820-1821 йилларда А.Негри бошчилигида Россиядан Бухорога ташриф буюрган экспедиция аъзолари ёзиб қолдирган маълумотларини айтиб ўтишимиз мумкин. Бу экспедиция таркибида Г.К.Мейендорф, В.Д.Вольховский, А.К.Тимофеев, табиатшунос Х.Пандер ва сайёҳ Э.А.Эверсманн иштирок этган [1].

Г.К.Мейендорфнинг “Оренбургдан Бухорога саёҳат” номли китоби Бухоро хонлиги ва унга туташ ҳудудларнинг географияси, аҳолиси, хўжалиги ва давлат бошқаруви ҳақида батафсил маълумот

бера олганлиги сабабли, тезда К.Хрем ва В.Шейдер таҳрири асосида немис тилига таржима қилиниб, нашр этилди [2]. Асарнинг француз тилидаги нашри пайдо бўлиши биланоқ, унинг Бухоро хонлигига бағишланган “Статистический взгляд на Бухарию” [3] ва “Нравственное состояние Бухарии” [4] қисмлари рус тилига таржима қилинди.

“Оренбургдан Бухорога саёҳат” асари уч қисм ва иловадан иборат. Асарнинг биринчи қисмида Оренбургдан Бухорога борадиган йўл учга бўлинган ва савдо йўллари тасвирланган. Иккинчи қисмда муаллиф Марказий Осиёга умумий тавсиф бериб ўтади. Г.Мейендорф бу тавсифни оғзаки маълумотлар ва илмий асосга эга бўлмаган адабиётлардан олганлиги сабабли бу қисм унчалик ишончли эмас. Китобнинг учинчи қисмида Бухоро хонлигининг географик ўрни, ижтимоий-иқтисодий ва давлат тузилиши баён қилинади [5]. Асарнинг илова қисмида 50 верстли масштабдаги харита келтириб ўтилган ва бунда Бухоро шаҳрининг координатлари ҳам белгиланган [6]. Харитада Зарафшон дарёсининг тўғри кўрсатилганлиги ва Бухоро-Оренбург, Бухоро-Орск савдо йўлларининг мукаммал тасвирланганлиги диққатга сазовордир.

Г.К.Мейендорф Бухорода савдо-сотиқ тизимини яхши баҳолаб, XIX асрнинг 20-йилларида шаҳарда 14 та карvonсаройлар мавжуд эканлигини таъкидлаб ўтади [7]. У Бухоронинг ислом оламида тутган ўрни ҳақида тўхталиб: “Ўзининг қўплаб мактаблари, олимлари ҳамда муқаддас қадамжолари сабабли мусулмонларнинг зиёратгоҳига айланган. Эҳтимол шунинг учун у “шариф” номига сазовор бўлгандир” [8], деб такидлайди.

“Оренбургдан Бухорога саёҳат” асари Бухоронинг тарихий маданий меросини, табиий географиясини, ижтимоий-иқтисодий ҳаётини, савдо-сотиқ муносабатларини ва элчилик алоқаларини (айниқса, Россия билан), ўша даврда мавжуд ҳунармандчичлик соҳалари этнологияси ва этнографиясига доир бир қанча қимматли маълумотларни беради.

Бухоро тарихини ёритища XIX асрда чет эллик олимлар томонидан берилган нумизматик маълумотлар муҳим аҳамият касб этади.

Масалан, академик Келлер ишларида Бухоро тангалари таҳлилига доир кўплаб маълумотларни учратишимииз мумкин. Келлернинг 1822 йилда “Сибирский вестник” тўпламида “Бухородан келтирилган қадимги медаллар” номли мақоласини эълон қилинади [9]. Мақолада, асосан, Бухоро бозорларидан олинган Юонон-Бақтрия

подшоларининг тасвири туширилган тангалар медаллар деб шарҳлаб ўтилади. Катта эҳтимол билан бу тангалар ўша даврда Бухородаги коллекционерлар томонидан йифилган ва сотувга чиқарилган.

Бухоро тангалари араб афсоналари ва ривоятлари билан қўшиб тасвирланганлигини кўплаб рус ва чет эл олимлари ишларида кўришимиз мумкин. В.Тизенгаузенning “Шарқий халифалик тангалари” асарида, айнан, шундай маълумотлар учрайди[10]. У ўз асарини ёритишда Бухорхудотларнинг тангаларини араб халифалигига тангалари деб шарҳлаб, хато қиласи. Балки, у асарни ёзишда Эрмитаж музейи нумизматика бўлимида Френ томонидан гурухлаштирилган тангалар ҳақидаги маълумотлардан ҳам фойдаланган бўлиши мумкин. Чунки Френ тангаларни “Афросиёб уруғидан бўлган турк ҳоқонлари тангалари” деб гурухлаштиради. Турк ҳоқонларининг ҳеч қачон Афросиёб уруғидан эмаслиги уларга маълум бўлмаган[11]. Шу билан бирга П.И.Лерхнинг нумизматика соҳасидаги ишлари Бухоро тангалари ҳақидаги илмий маълумот ва таҳлиллари илмий мулоҳазаларга бойлиги билан ажралиб турди[12].

XIX асрнинг 40-йилларида келиб Ўрта Осиё худудларини ўрганиш анча фаоллашди ва Бухоро худуди ҳақидаги илмий маълумотлар кенг оммага берила бошланди. Бунинг ёрқин далили – 1841 йилда Россиядан Бухорога юборилган дипломатик миссиянинг таркибидаги Н.Ханиковнинг “Бухоро хонлиги тавсифи” номли асари эди. Бу асар Бухоро ҳақида XIX асрдага таалукли қиммат баҳо, илмий аҳамиятга эга бўлган маълумотларни беради. Асар 1843 йилда Петербургда нашр этилиб, асосан, ўзининг Бухорода олиб борган шахсий кузатишлари натижасида вужудга келган маълумотлари, Бухорода бўлган бошқа саёҳатчиларнинг Бухоро тўғрисида ёзиб қолдирган хотираномалари асосида ёзилган. Асар 8 бобдан иборат бўлиб, унинг охирида Бухоро хонлигининг харитаси, Бухоро ва Самарқанд шаҳарларининг плани берилган. Адабиётларда кўрсатилишига қараганда, бу харита ва планлар 1841 йилда рус дипломатик миссиясининг составида қатнашган топограф Яковлев томонидан тўпланган материаллар асосида тузилган[13].

Н.Хаников ўз асарида XIX асрнинг 30-40 йилларида Россия ва Бухоро хонлиги ўртасидаги иқтисодий алоқаларга ҳам алоҳида тўхталиб ўтади[14]. Н.Хаников савдо соҳасида муҳим аҳамият касб этадиган Бухоро карvonсаройларининг фаолиятини юқори баҳолаб, ўз асарида XIX асрнинг 40-йилларида Бухорода 24 та “тош” ва 14 та “ёғоч” карvonсаройларнинг номларини аник-равшан келтиради[15]. У Бухорони йирик илм-фан ва маърифат, диний билимлар маркази

сифатида таърифлаб: “Бухоро илм тарқатувчи марказ ҳисобланган ва ҳисобланади”[16], деб айтиб ўтади.

Н.Ханиковнинг асари асосан Бухоро хонлигининг тарихини ўрганишда биринчи даражали манба бўлиб, унда мамлакатнинг ҳудуди ва чегаралари, география ва гидрографияси, тоғлари, дарёлари, иқлими, аҳолиси ва уларнинг машғулоти, топографияси, савдо алоқалари, қишлоқ хўжалиги, давлат бошқарув шакли, маъмурий бўлиниши ва маърифати тизимли равишда жуда муфассал қилиб тасвирланган.

И.Мушкетов Н.Ханиковнинг асарига юқори баҳо бериб: “Н.Хаников жуда ҳам муфассал ва ҳозирги вақтгача ҳурматга сазовор бўлган “Бухоро хонлиги тавсифи” китобини ёзиб, унда Бухоро ва унинг топографияси, табиий бойликлари, иқлими, шулар билан бирга, ер қимирилашлари, унинг аҳолиси ҳам уларнинг машғулотлари ва бошқалар тўғрисида ўша вақтлардаги барча энг янги маълумотларни тасвирлаб беради”[17], - деб таъкидлайди. И.Мушкетовнинг ушбу таърифидан ҳам билишимиз мумкинки, Ханиковнинг “Бухоро хонлиги тавсифи” асари Бухоро тарихи бўйича қимматли манба ҳисобланади.

Тарихдан маълумки, XIX асрнинг ўрталари инглизларга Ўрта Осиёнинг сиёсий аҳволи, географик мавқеи, аҳолиси, армияси ҳақида аниқ маълумотлар ҳаво ва сувдек зарур эди. Улар бу мақсад йўлида Ўрта Осиёга бир нечта агент ва сайёхлар юборган. Шулар орасида Александр Борнс ва Армин Вамберининг Ўрта Осиёга қилган экспедициялари инглизларга Бухоро ҳақида бир қанча қимматли маълумотларни бера олди.

А.Борнснинг “Ходжа Обон” ва атрофидан топилган тангалар таснифи Бухоро воҳаси тўғрисидаги дастлабки археологик маълумотлар ҳисобланса[18], А.Вамберининг “Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат” асари Бухоро тарихига доир ноёб илмий манба ҳисобланади. А.Вамберининг “Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат” асари 1864 йил Лондонда нашрдан чиқади. Асарда келтирилган асослар Россия учун ҳам муҳим аҳамият касб этгани сабали, 1865 йили Санкт-Петербургда рус тилига таржима қилинади. Асар икки қисмдан иборат. Биринчи қисмда А.Вамберининг Ўрта Осиёга қилган саёҳати хотиралари ўрин олган бўлса, асарнинг иккинчи қисмда Бухорога доир қимматли маълумотлар келтириб ўтилган. Вамберининг Бухоро тарихи учун илмий жиҳатдан катта аҳамиятга молик асарлари 1873 йили нашр этилган “Бухоро ёхуд Трансаксония тарихи” китобидир. Муаллиф Мовароуннахр (икки дарё оралиғи)ни Трансаксония атамаси билан беради. Бу

китобида Бухоронинг энг қадимги даврларидан то XIX аср иккинчи ярмигача бўлган тарихини Ўрта Осиёдан олиб кетган қўлёзмалари асосида баён қиласди. А.Вамберининг асарлари Бухоро тарихи, сиёсий аҳволи, географик ўрни, ўша даврдаги меъморчилик обидалари таҳлилига ва Бухоронинг ижтимоий-маданий ҳаётига доир қимматли маълумотларни беради. Бухоро тарихига доир муҳим ва қимматли маълумотларни буюк тарихчи, шарқшунос олим академик В.В.Бартольд (1869-1930) асарларидан ҳам олишимиз мумкин. В.В.Бартольд Ўрта Осиёга биринчи бор 1893 йил ташриф буоради. Унинг мақсади Туркистоннинг ўтмишдаги тарихини ёзма манбалар асосида текшириш, маълумотлар йиғиш, имкон қадар шаҳарлар, марказ, қалъаларнинг рўйхатини тузиш бўлган[19]. Бундан кўриниб турибдики, В.В.Бартольднинг ташрифи биринчи навбатда археологик хусусиятга эга бўлган. В.В.Бартольд Бухорога келгандан уни шаҳар обидаларининг ғарибона аҳволи, шаҳар дарвозалари тарихий номларининг ўзгартирилганлиги жуда ачинтириди ва “Правда Востока” газетасида “Бухоро. Унинг ёдгорликлари ва уларнинг тақдирি” номли ўз мақоласини эълон қиласди. В.В.Бартольд томонидан ёзилган “Туркистон маданий ҳаёти тарихи” асарининг “Бухоро” боби Бухоро тарихига доир ноёб манба ҳисобланади[20]. В.В.Бартолд асарларида Бухоро ва унинг атрофидаги исломгача мавжуд бўлган будда, зардуштийлик ибодатхоналари, араблар истилоси даврида уларнинг масжидларга айлантирилиши, Бухоро шаҳрининг тарихий топографияси ва топонимикаси, қадимги шаҳристон дарвозалари Бухоро шаҳрининг шаклланиш эволюцияси тўғрисида қимматли маълумотлар беради. Хулоса ўрнида шуни такидлашимиз жоизки, XIX асрда чет эл вакиллари томонидан яратилган асарлар Бухоронинг жойлашган ўрни, аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, шаҳар ва воҳа тарихи, этнологиясига доир қимматли маълумотларни бера олди. Айнан, шу даврда чет элликлар томонидан яратилган асарлар орқали Бухоронинг донғи бутун дунёга тараала бошлади. XIX асрда воҳа тарихига доир берилган маълумотлар асрнинг охирига келиб ҳудудда археологик тадқиқотларнинг бошланишига туртки бўлди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Meyndorf G. K. *Voyage d Orenburg a Bouhara fait en 1820.* - Paris., 1826. P.508.; Муҳаммаджонов А.Р., Нематов Т. Бухоро ва Хиванинг Россия билан муносабатига доир баъзи манбалар. Тошкент.1957. –Б.18.

2. Meyndorf G. *Relse von Orenburg nach Bouchara im Jahre 1820[Baron G.de Meyendorff]. Nach dem franz, original bearbeitet von. C.Herm, V.Schelder.* Jena.1826.
3. Мейендорф Г.К. Статистический взгляд на Бухарию. (Из книжки «Путешествие в Бухарию полковника барона Мейендорфа» С французского А. Каменский. «Северный архив», 1826, 23-қисм, 161-182-бетлар. Асарнинг 253-261 бетларидан ташқари еттинчи бобининг ҳаммаси таржима қилинган.
4. Мейендорф Г. Нравственное состояние Бухарии. Из книги «Путешествие в Бухарию», Перев. А. Каменский. «Северный архив», 1826, 24-қисм.72-85 бетлар. 25-қисм, 178-194-бетлар. Асарнинг бу боби тўла таржима қилинган.
5. Муҳаммаджонов А.Р., Нематов Т. Бухоро ва Хиванинг Россия билан муносабатига доир баъзи манбалар. Тошкент.1957. Б.19.
6. Сайдбобоев З.А. Европада Ўрта Осиёга оид тарихий-картографик маълумотлар (XVI-XIX асрлар). т.ф.н.дисс.Тошкент,2004. Б.106.
7. Мейендорф Г.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. М. 1975. С.100.
8. Мейендорф Г.К .Путешествие из Оренбурга в Бухару. М.1975. С.93.
9. Келлер. О древней медали, вывезенной из Бухари. Сибирский вестник. Ч.1. СПб.1824. С.9-18.
10. Тизингаузен В. Монеты восточного халифата. СПб., 1873. Стр.372.
11. «Novae symbolac ad rem numarum Muhammedanorum ex Muscis Pflugiana atque Mantufeliano Pctropoli nee non Necdlovitano Casani. Edidit Doct. C. M. Fraehn», Pctropoli et Halis Saxonum, 1819, p. 45—46.; Шишкин В.А. Варахша. М.,1963. С.13.
12. Лерх П.И. Монеты Бухар-худатов. Санк-Петербург,1909.

MUNDARIJA

	<i>So‘z boshi</i>	3
I BO‘LIM. TARIX VA ARXEOLOGIYA		
1	<i>Rasulov A. Tariixiy amalamar tariixiga oid.....</i>	5
2	<i>Shayxitdinova D. Rossiya imperiyasi harbiy bosqiniga qadar bo‘lgan davrda Turkistonda hunarmandchilik.....</i>	13
3	<i>Уралов А. Шимолий Бақтрияниг сополли маданияти уруғ жамоаларининг дағн маросимларидағи ўзгаришилар</i>	17
4	<i>Xўжамов С. Шаҳрисабз кумуши дирҳам хазинаси</i>	22
5	<i>Nabiyev B. Mulla Niyoziy Muhammad Xo‘qandiy va uning “Ibratul xavoqin” (Tarixi Shohruxiy) asari haqida</i>	24
6	<i>Pozilova X. Mustaqillik yillarida Xorazm vohasida amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlar. (mudofaa inshootlari misolida).....</i>	27
7	<i>Наврузов С., Матчанова С., Олимова Ю., Зарипбаева З. Патриархальная семья узбеков южного Хорезма.....</i>	30
8	<i>Жумаев Ж. Замонавий бадиий фотокомпозицияниг асосий тушунчаси.....</i>	34
9	<i>Очилов А. XIX асрдаги чет эл сайёхлари асарларида Бухоро воҳаси маданиятининг ёритилиши.....</i>	37
10	<i>Ortikov Ё. Ижтимоий фанлар тизимида “Диаспора” тушунчаси ва унинг моҳияти</i>	44
11	<i>Aliyeva N. Abu Bakr Kosoniy – mashhur fiqhshunos</i>	48
12	<i>Маллабаев Б. Маҳдуми Аъзам – масаввуф-тариқатларининг иирик вакил</i>	52
13	<i>Мадраҳимов З. Кўқон хонлигида савдо муносабатлари тарихидан.....</i>	58
14	<i>Махмудов М. Аштархонийлар даврида Бухоро хонлигида меъморчилик тараққиёти</i>	66
15	<i>Xasanov A. Mustamlakachilik sharoitida Farg‘ona viloyatida paxta yakkahokimligining kuchayishi</i>	71
16	<i>Зарипов Ж. Промышленная миграция в Узбекской ССР: развития тенденции и этапов (1946-1979 гг.)</i>	76
17	<i>Olimjonov D. O‘zbekistonga deportatsiya qilinganlarning mehnat faoliyati</i>	81